Predgovor

Ova publikacija ishodište ima u konferenciji „Sloboda informacija: ka otvorenoj Vladi u novim demokratijama“ (FOI: Towards Open Government in the New Democracies), održanoj u Budimpešti od 5. do 7. maja 1992 godine.

Organizovao ju je Tom Rajli (Tom Riley), inspirator kanadskog pokreta za slobodu informacija i izvršni sekretar Međunarodnog instituta za slobodu informacija, u vreme usvajanja mađarskog zakona o zaštiti podataka i dostupnosti informacija od javnog značaja.

Odgovarajući na pitanje šta – ili ko – zapravo stoji iza švedskog akta o slobodi štampe iz 1766, koje sam pokrenuo u radu *Istorijska osnova prava na slobodu informacija u Evropi* (The Historical Basis of the Right to Freedom of Information in Europe), češki advokat i delegat, Karl Koded, tada zaposlen u „Energotehnici“, uputio me je na katalitične ideje Petera Foškola (Peter Forsskål) sadržane u njegovim *Razmišljanjima o građanskoj slobodi*, koja je odštampao Laš Salvijus (Lars Salvius) iz Stokholma, novembra 1759 godine.

Moj upit Kraljevskoj biblioteci u Stokholmu u kome sam zatražio kopiju dela, doneo je obiman i informativan odgovor Gunile Jonson (Gunilla Jonsson), tadašnje načelnice Istorijskih zbirki i Referentnog centra – uključujući i fotokopiju Foškalovog dela, naravno, na originalnom švedskom.

Jasno, bio je potreban prevod na engleski. Ali, zapanjujuće, prevod na engleski nikada nije bio objavljen.

Na ovome su prvi put radile Tereza Mekgrejn-Langvik (Theresa McGrane-Langvik) (iz Glazgova i Rolvseja) i Marija Lindstet (Maria Lindstedt) (Lea). Marijina baka, Agnes Janson (Agnes Jansson) (Gamelbu) takođe je bila uključena, pomažući u tumačenju nekih izraza iz osamnaestog veka.

Budući da su se služile fotokopijom izdanja iz sredine XVIII veka, na švedskom jeziku iz tog doba, njihov rad zaslužuje sve pohvale.

Shvatajući da se približava 250. godišnjica izdanja iz 1759, pozvao sam grupu stručnjaka da revidira raniji prevod. U njoj su bili Gunila Jonson, Tomas fon Vegesak (Thomas von Vegesack), Helena Jederblum (Helena Jäderblom) i Gunar Pešon (Gunnar Persson). Dejvid Šo (David Shaw) (Kanteburi) pomogao je sa doterivanjem engleskog teksta.

U ovoj knjizi, što je veoma važno, predstavljen je prevod Foškolovih necenzurisanih reči. Grupa je radila sa originalnog rukopisa, koji je Gunila Jonson pronašla u Državnoj arhivi. Upadljive razlike između originala, necenzurisane verzije i štampane verzije detaljno su opisane u knjizi.

I konačno, svet koji ne govori švedski sada može razumeti intelektualnu pozadinu ovog švedskog dara savremenom društvu iz 1766. godine: pristup informacijama, negovanje „prosvetljene javnosti“. Ovo je, međutim, samo deo Foškolove veće uloge – promocije rasta i širenja opšteg znanja.

Dejvid Goldberg (David Goldberg), Visbi i Nes, jul 2009.

O tekstu

Gunila Jonson

Tekst koji sledi rezultat je pažljivog iščitavanja originalnog rukopisa *Razmišljanja o građanskoj slobodi* Petera Foškola, iz 1759. godine, bez brisanja i promena cenzora Elrajha (Oelreich). Odlučili smo da prenesemo original zato što je to jednostavno bolji tekst od cenzurisane verzije objavljene iste godine. Na mnogim mestima na kojima Foškol iznosi jasan stav, Elrajh je dodao jedno „verovatno“ ili „možda“, a Foškolove radikalne zahteve za takvom slobodom štampe kakva se zapravo poklapa sa onim što mi danas podrazumevamo pod tim terminom, Elrajh je preformulisao tako da ostavljaju mogućnost zadržavanja cenzure (par. 7). Osmi paragraf, u kojem se Foškol zalaže za slobodu štampe u religijskim pitanjima, potpuno je izbačen, a nestali su i opisi povoljnih posledica slobode religije u Pensilvaniji iz desetog paragrafa.

Foškolov rukopis nalazi se u Državnoj arhivi (sig. Kanslikollegiet, Inkomna skrivelser, Serie EXII: 18, universitetsärenden 1706-1785). Ispravke cenzora u rukopis su unete Foškalovom rukom, ali drugim mastilom. Elrajhov imprimatur na poslednjoj strani očito je ispisan istim mastilom, pa se može pretpostaviti da su na promenama radili zajedno.

Štampana verzija iz 1759. izdata je nekoliko puta tokom dvadesetog veka, prvi put u knjizi Toštena Stejnbija (Torstein Steinby) *Peter Foškol i razmišljanja o građanskoj slobodi* (*Peter Forsskål och Tankar om bergerliga friheten*), 1970, potom 1980. i 1984. godine, ovaj poslednji s pogovorom Tedija Brunijusa (Teddy Brunius). Ova verzija objavljena je i sa ubačenim delovima originalnog rukopisa u *Zlatnim jabukama* (*Gyllene äpplen*), deo 2, 1991. (drugo izdanje 1995.) – ali ovo je prvi put da se original u celosti predstavlja u štampi.

Razmišljanja o građanskoj slobodi

1.

Što više čovek živi po sopstvenom nahođenju, to je slobodniji. Stoga, pored samog života, ljudima ništa ne može biti draže od slobode. Niko razuman je ne gubi i ne umanjuje, osim ako ga na to ne primora sila ili strah od kakvog većeg zla.

2.

Dobrobiti, koju ljudi toliko vole, nisu potrebna nikakva ograničenja, tamo gde svi ljube vrlinu. Ali mi se često povijamo pred porokom i nepravdom. Granice nam se stoga moraju postaviti, sloboda treba da izgubi svoj štetni deo, i da je ostane tek toliko da, po najdubljoj volji, služimo drugima i sebi, a da pritom ne povredimo nikoga.

3.

Kad u društvu svako ima takvu dozvolu, u njemu postoji prava građanska sloboda.

U to spada, dakle, da nikome ne bude uskraćeno ono što je pristojno i opšte korisno, da svako pravičan može sigurno živeti, vodeći se svojom savešću, koristiti svoja dobra i doprinositi dobrobiti društva.

4.

Za tu slobodu svagda su najopasniji oni koji su u društvu najmoćniji, preko svoga statusa, položaja ili bogatstva. Ne samo da mogu lako zloupotrebiti moć koju poseduju, već mogu stalno uvećavati svoja prava i snagu, tako da ostali građani od njih sve više strepe.

5.

Zato čitavu slobodu društva ne čini to da su podanici bezbedni od napada Vladara. To je veliki korak, i prvi ka opštem blaženstvu. Ali podanici mogu i jedni druge tlačiti. Tako su u mnogim Republikama, kao što su poljska i italijanska, koje se diče voljenim imenom slobode, većina ljudi svejedno robovi imućnih.

6.

Ako me neko pita koja neograničena moć je nesrećnija za zemlju, Vladareva ili građanska, držim pre da je potonja nepodnošljivija, ali da je prva neizlečivija: i da se zato prve ponajviše treba kloniti i od nje prezati. Jer ako se ona ne zbaci, ni druga se nikad ne može zbaciti. U ime samodržaca i njihove moći često vladaju zlovoljni podanici, nevredni milosti gospodara, ali sigurni jer je uživaju. Protiv nasilja moćnih Vladara takođe se, iz više razloga, teže boriti. Dugovečna vera u svetost krune manje ili više štiti i najnepravednije vladare. Mnogi misle da nikad nije previše čoveku koji je toliko iznad drugih, koji je toliko blizu Božanstva. Berberski kraljevi igraju se nekažnjeno životima svojih podanika, jer se smatraju svetima. Otkazivači zakletve u Engleskoj po savesti nisu verni nevernoj Kraljevskoj lozi. I da ne tragamo predaleko za primerima, kad je Švedska, tokom Ratova Kralja Karla dvanaestog, bila siromašna ljudima, namirnicama i novcem, svejedno se verovalo da taj snažni Heroj* ne uništava, već brani svoju otadžbinu. Podanici, stoga, ne osećaju uvek nepravdu Vladara, a ako je i osećaju, ne mogu je se lako osloboditi. Samodršci, kad zagusti, sami brane svoja ovlašćenja, sami vladaju svime.

Kod jednog jedinog je sakupljena dobit i snaga čitave zemlje. Ali kad neke podanike tlače drugi, tu nepravdu primećuju svi, a kad više njih istovremeno zloupotrebljava moć, jača grupa lakše nadvladava razuđene ciljeve i razuđene snage. Njima, dakle, poštovanje stanovništva i sopstvena moć ne donose dovoljno sigurnosti.

Jedina zaštita im je da sakriju nepravdu koju sprovode. Ali ona se ne može dugo skrivati, ako svako u javnim spisima može govoriti o delanju suprotnom opštem dobru.

*Videti Enväldets skadeliga påföljder (Štetne posledice samovlasti). Stockh. 1757.

7.

Život i snaga građanske slobode sastoje se, stoga, iz ograničene Vlade i neograničene slobode pisanja; samo ako najveća odgovornost pada na sve ono pisanje koje je bez dvojbe nepristojno, i sadrži bogohuljenje, uvrede protiv pojedinaca, te pozive na očite poroke.

8.

Božanska otkrovenja, razumni Ustavi i čast pojedinca od takve slobode pisanja ne mogu pretrpeti nikakvu veliku štetu. Jer istina uvek pobeđuje, kad se istim sredstvima može osporavati i braniti.

9.

Naprotiv, Sloboda pisanja uzdiže nauke, uklanja sve štetno pisanje, zauzdava sve nepravde činovnika i predstavlja najsigurniju odbranu Vlade u slobodnoj državi, jer dovodi do toga da se sve stanovništvo zaljubi u taj način vladanja. U Engleskoj se nelako čuju opasne optužbe protiv dobrog ustava. Neredi se tamo, pak, mogu rano sprečiti time što javnost slobodno iskazuje nezadovoljstvo. S druge strane, imali smo primer u jednoj poznatoj kraljevini*, da se, kad se nejednako podeljena sloboda brani mržnjom i prisilom, lako sklizne u nasilje i očajne poteze; da će onaj koji ima premalo radije izgubiti sve, nego što će bez jeda i osvete gledati kako velikom delu društva i njemu samome slobodu oduzimaju njegovi sugrađani. Jer onaj koji ima malo da izgubi, to će bez oklevanja uložiti, ako time njegov neprijatelj i mučitelj mogu izgubiti mnogo. To nije previše pohvalno, ali je uobičajeno. Sloboda se, stoga, mora braniti slobodom. Prisila i tlačenje nezadovoljnih dovodi ih u krajnju opasnost, imali ili nemali razloga za nezadovoljstvo. Mudra Vlada zato stanovništvu radije daje mogućnost da svoje nezadovoljstvo iskaže olovkom, nego kakvim drugim oružjem, što s jedne strane prosvećuje, a s druge umiruje, te sprečava pobune i nerede.

*Danska

10.

Prethodno je pomenuto (par. 3) da građanska sloboda obezbeđuje to da svako pravičan živi sigurno, po svojoj savesti, koristi svoja dobra i doprinosi dobrobiti društva. Svaku tačku želim ukratko da pojasnim. Zakon donosi našem životu sigurnost kad propisuje da niko ne može nekažnjeno da izvrši nasilje nad telom i zdravljem časnoga čoveka. Ali optužbe se svejedno moraju saslušati i sudska presuda izvršiti, čak iako se ne nađe da je optuženi kriv za zločin. Jer društvo ne može postojati bez sudova, a sudije nisu svagda nepristrasne.* Ljudska mržnja i nezauzdana revnost katkad zatvore i najnevinijeg građanina. Ništa nije opasnije od toga, kako za život tako i za ugled; i to se ili ne može promeniti, ili bi sloboda na javnu odbranu mogla umiriti ljudski gnev i odvratiti sudije od podmetanja. Ako se to, pak, ne može sprovesti, najjeftinija naknada za tako veliku nepravdu jeste da nesrećni osuđenik, kao u Engleskoj, pokaže sugrađanima da umire nevin.

*Videti izdate spise o suđenjima, sudijama, kao i o pravoj slobodi i sigurnosti pisane reči.

11.

Savest se često zasniva na zabludama. Njih nikako ne treba dopuštati, ako samo idu naštetu društva i ljudi, kao jezuitska neverna pravila. Ali oni, za koje se čini da ih je loša savest učinila opasnima, često mogu postati dobri građani, ako se društvo samo malo prilagodi njihovoj

prevari. Menoniti prezaju od zakletve, ali se njihovom *da* i *ne* svakako može verovati. Mnoge od njih bilo bi nemoguće naterati da napadnu neprijatelja, ali rado skupljaju novac za izdržavanje vojnika. Da takva raznolikost religija može postojati a da ne remeti jedinstvo građana, jasno pokazuje srećna i, zahvaljujući slobodi, mnogoljudna Pensilvanija. Pod samom slobodom, neprave religije će postepeno ustuknuti pred snagom istine i nestati, dok će se često, kad se progonom dovedu do sumanutog žara, proširiti brže, kao vatra koja se nečim pokrije. Konačno, pošto nigde ne mogu svi biti bez zabluda, od male je važnosti hoće li oni pasti javno, kao u Engleskoj, ili će biti licemeri, kao drugde.

12.

Posed članovi društva stiču delom kao propadnici Države, delom kao pojedinci. Prve vrste su opšti prihodi i šta se od toga stekne, kao i javne službe. Potonje je ono što svako samostalno poseduje. Oba zakon mora štititi od nasilja i osloboditi zloupotrebe. Svaki stanovnik treba da nosi mali deo opštih tegoba i koristi. Kako je društvo zajedničko, takva treba da bude i sloboda. Porezi, stoga, ne treba da se ubiraju prevelikim ishodima nekih, već svako prema svojim prihodima treba da doprinese opštem. Takođe, nada u dobijanje državne službe i časnog posla nikome vrednom ne sme biti uskraćena.

13.

Ako se stručni ispiti uvedu pri stupanju u svaku javnu službu; ako oni koji ih prođu budu mogli da pređu na više mesto samo ako su odslužili vreme na prethodnom; i ako prvi korak bude pripadao onome ko se dotad pokazao sposobnim; služba neće pasti u nečasne ruke, i cenjena loza, novac i dobrotvori neće pre unaprediti nekoga od njegove sopstvene vrednosti i sposobnosti.

14.

Nijedan ispit nije lakši i pouzdaniji od ispitivanja znanja i izvođenja poslova vezanih za službu. Takvi se ispiti kod nas koriste za Sveštenike, a u Kini za sve službenike. Ali tu nije čudno da vam se ne svidi najbolji, ako možete da pitate šta vam je volja i sudite po nahođenju. Zato je potrebno da se za svaku službu odrede znanja, knjige, pravila i dužnosti za koje će se javno podnositi račun.

15.

Lako se dozvoljava da se svojina koristi za sopstvenu i dobrobit društva. Ali svaki imetak ne može svako tako lako steći, a bilo bi korisno za društvo. Niko ne može gde hoće radom ili novcem doći do zemlje, iako mnogi, na veliku štetu svih, imaju više no što obrađuju. Zakoni, kao što je Mojsijev kod Jevreja, o skromnom i večnom zemljišnom posedu svake porodice, 3. Knjiga Mojsijeva 25: 13 – 16, 23, 24, 40, 41 ili Licinijev kod Rimljana o 500 jugera (257 1/7 tunlanda)* služe za to da unaprede očuvanje zemlje, ali i da usklade prava stanovnika.

*1 juger(um) – 0,25 ha; tunland ≈ 0,5 ha

16.

Ništa nam nije osobenije od snage našeg tela i duha; ništa, stoga, nije ni razumnije, od mogućnosti da pristojno zarađujemo za život, i bavimo se korisnim umetnostima i naukama. Živeti slobodno od zemljoradnje i zanatstva, rukotvorina, trgovine, učenosti u knjievžnosti, trebalo bi da bude otvoreno za sve, dok god njihov broj ne postane štetan za društvo.

17.

Sa Sela se najuruju korisni radnici, pošto zakoni ne dozvoljavaju onima kojima sreća nije udelila neko parče zemlje, da u selima i kolibama uživaju zaštitu čega drugog do telesne mane i starosti, koja ih gotovo onesposobljava. Jer čim požele da krenu za prirodnim porivom za slobodom i postanu svoji na svome, moraju da pobegnu u gradove, gde lako mogu živeti samovoljno ili služiti ležerno. Ali tamo gde, po engleskom i nemačkom običaju, i na selu svako može biti gospodar u svojoj kući, tu mnogi radnici ostanu na očevini, prošire svoju lozu, korisno privređuju, budu unajmljeni kao pomoćni radnici u zemljoradnji, a sve to je mnogo poželjnije od toga da izborom gradskog života ostanu neoženjeni, rasipni, lenji, kako bi bogate održali u izobilju, da borave u otmenim kočijama, ubijaju vreme snom i pohotnošću, te budu teret i sebi i svojoj otadžbini.

18.

Podrški i slobodi veština posebno bi služile javne škole, gde bi svako stekao puno obrazovanje iz svakojakih nauka i zanata, onoliko brzo koliko mu sopstvena marljivost i umnost dozvoljavaju, i odmah bio priznat kao slobodni majstor onoga u šta se razume. Ali broj za svaku vrstu zanata treba da se odredi prema potrebama društva.

19.

Nasuprot tome, naši zatvoreni Esnafi i obučavanje šegrta jesu veliko sredstvo za održavnje lenjosti, prisile, manjka ljudi, pohotnosti, siromaštva i gubljenja vremena.

20.

Same takozvane slobodne umetnosti, u Švedskoj nisu slobodne. Drugde one imaju više razloga za takvo ime. U Nemačkoj svako može javno da podučava druge, svemu što je i sam naučio. Stoga, ili bi odmah trebalo zabraniti da nekome obrazovanje bude glavni put, ili mu posle ne braniti da od tog najnevinijeg posla slobodno živi.

21.

Konačno, u slobodnom društvu važno je i pravo da se slobodno doprinosi opštem dobru. Ipak, da bi se to desilo, stanje društva mora biti poznato svakom, i svako mora imati mogućnost da o njemu slobodno iznese svoje mišljenje. Gde ovo ne postoji, sloboda nije vredna svog imena. Ratovi i neki tuđinski pregovori neko se vreme moraju skrivati i mnogima ostati nepoznati, ali ne zbog samih građana, već zbog neprijatelja. U miru bi mnogo manje onoga što se tiče dobrobiti stanovništva smelo da se skriva od njegovih očiju. U suprotnom se lako može dogoditi da samo stranci, koji žele da naude, pronađu sve tajne preko namesnika i novca, a da sam narod, koji bi trebalo da ponudi korisne savete, većinu njih ne zna. Nasuprot tome, kad je cela zemlja poznata, vide bar oni pažljivi šta je korisno a šta štetno, pa to mogu otkriti svima, tamo gde postoji sloboda pisane reči. Tek tad javnim savetovanjima mogu upravljati istina i ljubav prema otadžbini, od čijeg zajedničkog dobra zavisi svaki pojedinac.

Bože najviši koji čuvaš blaženstvo ljudi, povećaj našu švedsku Slobodu, i sačuvaj je za večna vremena!

Prevod sa švedskog: Dorijan Hajdu